

ANDRZEJ CIUPIŃSKI

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
ORCID: 0000-0001-9813-5752
a.ciupinski@ujd.edu.pl

MALWINA SIEWIER

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie
ORCID: 0000-0001-6734-0745
m.siewier@ujd.edu.pl

Polska i Rosja w zmieniającej się Europie

red. nauk. Konstanty A. Wojtaszczyk, Irina N. Novikova,
Wydawnictwo Aspra, Warszawa 2022, 504 ss.

Polska i Rosja w zmieniającej się Europie
[Poland and Russia in a changing Europe]

eds Konstanty A. Wojtaszczyk, Irina N. Novikova, Wydawnictwo Aspra,
Warsaw 2022, 504 pp.

Temat poddany analizie w recenzowanej tu pracy zbiorowej z zakresu współczesnych stosunków międzynarodowych jest dla Polaków szczególnie ważny. Zajęli się nim specjaliści z Katedry Studiów Europejskich Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego oraz Katedry Prawa i Instytucji Unii Europejskiej Uniwersytetu Warszawskiego. To właśnie z ich inicjatywy powstała omawiana tu publikacja. Złożyły się na nią teksty dwudziestu pięciu autorów, których sylwetki naukowe zaprezentowano na końcu książki. Redaktorzy naukowci tomu, profesorowie Irina Novikowa i Konstanty A. Wojtaszczyk, przybliżyli we Wstępie wykorzystany w materiałach warsztat badawczy, który wyznaczyły teorie neoinstytucjonalizmu, neofunkcjonalizmu, realizmu i neorealizmu oraz liberalizm międzynarodowy i konstruktywizm. W ramach tych teorii zastosowano wiele metod, a wśród nich historyczną, systemową, porównawczą i elementy metody behawioralnej.

Na pięciuset stronach opracowania scharakteryzowano wiele obszarów badawczych wchodzących w obręb zainteresowań kilku dyscyplin, w tym nauk o bezpieczeństwie, historii, nauk o polityce i administracji, nauk o kulturze, ekonomii, także nauk prawnych. Podjęto problemy odnoszące się do szeroko rozumianego życia społeczno-politycznego. Natomiast w ujęciu podmiotowym wystąpiły Polska, Rosja oraz Unia Europejska. Całość podzielono logicznie na trzy części. W pierwszej, zatytułowanej *Polska*, wyniki swoich badań zaprezentowało dziewięciu polskich autorów, w części drugiej – *Rosja* – sześciu autorów rosyjskich, a w ostatniej – *Unia Europejska, Polska, Rosja* – sześciu autorów polskich oraz dwoje rosyjskich.

Część pierwszą, przyporządkowaną zagadnieniom polskim, otwiera tekst dotyczący przemian społecznych i różnych odcieni polskiej kultury politycznej przewijających się w polityce od 1775 r., czyli *de facto* od rozbiorów. Trzej autorzy Tomasz Bojarowicz, Wojciech Jakubowski oraz Daniel Przystek opisali główne nurty w zakresie postaw i idei poczynając od źródeł tradycji staszycowskiej poprzez kościuszkowsko-napoleońską aż do orientacji lojalistycznej. Na postępujących etapach transformacji, już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r., występowała różnorodność ugrupowań i poglądów, które badacze scharakteryzowali w sposób przejrzysty i syntetyczny. W rozdziale autorstwa Jacka Wojnickiego i Tomasza Słomki uwaga została z kolei skupiona na ewolucji systemu politycznego Rzeczypospolitej od momentu odzyskania przez Polskę niepodległości do 2018 r. Jako krytyczny, a zarazem mało optymistyczny, można uznać

rozdział napisany przez Jolantę Itrich-Drabarek poświęcony problemom i wyzwaniom, jakim powinna sprostać polska administracja publiczna. Tutaj, co podkreśliła autorka, duże trudności występują zwłaszcza w dostosowaniu polskiej administracji publicznej do uwarunkowań i wymagań Unii Europejskiej. Na przeobrażeniach polskiej gospodarki w ujęciu historycznym, głównie w odniesieniu do ekonomicznych i handlowych relacji polsko-rosyjskich do 2018 r., skoncentrował się Artur Nowak-Far. Wskazał mianowicie na podstawowe utrudnienia i ryzyka związane z importem surowców energetycznych, czego nie był w stanie zrekompensować eksport polskich towarów do Federacji Rosyjskiej. Natomiast Maciej Raś w sposób kompleksowy poddał ocenie pozycję Polski jako państwa średniej wielkości na tle stosunków międzynarodowych. Zwrócił uwagę na rolę Rzeczypospolitej Polskiej oraz jej przywódczą pozycję w transformacji ustrojowej dokonującej się w Europie Środkowej po 1989 r. Autor podkreślił zarazem, że polska dyplomacja nie w pełni wykorzystywała swój potencjał i atuty, jakimi dysponowała, budując pozycję regionalnego lidera.

Pierwszą część opracowania zamyka rozdział autorstwa Konstantego A. Wojtaszczyka *Polska w Unii Europejskiej* podsumowujący 15 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Autor zwraca w nim uwagę, niezależnie od oczywistych korzyści wynikających z tej przynależności, na liczne kontrowersje ujawniające się na polskiej scenie politycznej, a powiązane z funkcjonującym w Polsce podziałem na ugrupowania euroentuzjastów (Platforma Obywatelska, Lewica, Polskie Stronnictwo Ludowe), eurosceptyków (Prawo i Sprawiedliwość, Porozumienie Polskie, Solidarna Polska) i europesymistów (Kukiz 15, Konfederacja).

Część drugą publikacji wypełniły teksty uczonych z Uniwersytetu w Petersburgu, którzy swoje szkice poświęcili Federacji Rosyjskiej. Rozważania o Rosji otwiera opracowanie Natalii Nemirovej, w którym dokonuje ona analizy postaw społeczeństwa rosyjskiego wobec polityki zagranicznej państwa na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych (s. 167–187). Badaczka interesująco przedstawiła zmianę relacji respondentów wobec krajów zachodnich i Chińskiej Republiki Ludowej powiązaną z reakcją Zachodu na wojnę w Ukrainie. W związku z tym, że USA i Unia Europejska z powodu rosyjskiej agresji oraz aneksji Krymu nałożyły na Rosję sankcje, Rosja przekierowała swoje zainteresowania polityczne, a głównego partnera strategicznego zaczęła upatrywać w Chinach. Nemirova wnioskuje, że w tym czasie w społeczeństwie rosyjskim

zdecydowanie wzrosły nastroje antyeuropejskie i przywołuje dane ze stycznia 2015 r., iż swój negatywny stosunek do Unii Europejskiej wyraziło aż 70 proc. respondentów.

Etapy formowania się i ewolucji systemu politycznego współczesnej Rosji przedstawili w kolejnym rozdziale Paweł Fomichev oraz Irina Novikova. Autorzy w obszernym tekście poświęconym temu zagadnieniu scharakteryzowali w rzetelny sposób proces prowadzący do jedynowładztwa prezydenta Rosji (choć wprost takiej konkluzji nie sformułowali). Egzemplifikacją zaś tego może być precedens, gdy Rosyjska Duma Państwowa przypisała sobie atrybut zmiany historii, co wyraziło się w „unieważnieniu” wcześniejszych kadencji prezydenckich (s. 217).

Następne dwa rozdziały tej części książki związane są z kwestiami gospodarczymi. Tatyana Shaldenkova dokonała przeglądu i oceny współczesnych problemów rozwoju gospodarczego Federacji Rosyjskiej, przypominając, że Rosja dysponuje największym na świecie obiektywnym potencjałem gospodarczym. Zajmuje obszar 17 mln km², czyli prawie dwa razy większy niż Chińska Republika Ludowa wraz z USA. Posiada połowę światowych zasobów węgla oraz około jedną siódmą zasobów ropy naftowej i gazu ziemnego, zajmuje piąte miejsce pod względem zasobów drewna (83 i 60 mld m³). Autorka starała się odpowiedzieć na pytanie, dlaczego Rosja, dysponując tak znaczącym potencjałem terytorialnym, plasuje się na bardzo odległej pozycji pod względem poziomu gospodarczego? Brak jednak jest na to jednoznacznej odpowiedzi. Autorka przytoczyła zalecenie, do którego nie stosowali się ani poprzedni, ani tym bardziej współcześni przywódcy Rosji. Jeden z tych podstawowych warunków sprowadza się mianowicie do formuły: „zachowanie porządku wewnętrznego i pokoju zewnętrznego” (s. 238).

Kolejny badacz, Dmitry Evstafiev, scharakteryzował trzy poziomy rosyjskiej gospodarki (s. 241–250). Do ich zobrazowania wykorzystał kolory rosyjskiej flagi, wyróżniając poziomy biały, czerwony i niebieski, które przyporządkował do absolutnie różnych systemów. Biały to przedsiębiorstwa małe i średnie. Niebieski odnosi się do wielkich korporacji z udziałem państwa – Rosneft, Sberbank, Aeroflot. W poziomie czerwonym – operuje mały i bardzo mały biznes, odizolowany od oficjalnych struktur państwowych. Wszystkie trzy systemy funkcjonują odrębnie. Warto zauważyć, że dystrybucja dochodów i rozchodów systemu niebieskiego jest mało przejrzysta oraz korupcyjogenna, a przecież wytwarza on ok. 75 proc. PKB Federacji Rosyjskiej.

Na uwagę zasługuje ponadto rozdział autorstwa Natalii Zaslavskayey odnoszący się do historii stosunków Rosji z Unią Europejską. Historia ta nie jest tak odległa, ale zbiega się w czasie z początkami Federacji Rosyjskiej (1991 r.) oraz narodzinami Unii Europejskiej (1992 r.). Historyczne i polityczne uwarunkowania sprawiły, że ZSRR był wrogo nastawiony wobec procesów integracji europejskiej, lecz w połowie lat 80. XX w. warunki polityczne uległy ewolucji za sprawą Michaiła Gorbaczowa. Na kolejnych etapach kontaktów Zachód i Rosja utrzymywały więzi gospodarcze i można nawet mówić o dwustronnym podejściu pragmatycznym. Po aneksji Krymu w 2014 r. wkroczone natomiast w etap wrogości i póki co – nie zamierza ustąpić żadna ze stron (s. 265).

Godny uwagi jest także obszerny i wartościowy merytorycznie rozdział poświęcony rosyjskiej wizji bezpieczeństwa europejskiego (s. 267–285). Jego autorem jest Andriej Bodrov, który zauważa, że już przed wybuchem wojny rosyjsko-ukraińskiej relacje Unii Europejskiej z Rosją nacechowane były nieufnością, a nawet wrogością. Ze względu na reżim sankcji dyplomatycznych i gospodarczych wstrzymano wówczas wszystkie wcześniejsze formy współpracy. Zamrożono negocjacje dotyczące przygotowania do nowej umowy podstawowej między Rosją i Unią Europejską. Występowały napięcia militarne, którym towarzyszyła konfrontacyjna retoryka. Wszystkie te czynniki wpłynęły na utratę wzajemnego zaufania.

Tekstem szczególnie interesującym dla Polaków jest rozdział Artioma Barynkina, poświęcony problemom polityki historycznej w stosunkach polsko-rosyjskich. Jak wiadomo, we wzajemnych relacjach wystąpiło wiele tematów kontrowersyjnych i bolesnych. Autor nie omówił konkretnych drażliwych kwestii, chociaż wspomniał o problemach związanych z dekomunizacją, obalaniem pomników, a także ze zbrodnią katyńską. Zwrócił natomiast uwagę na aktywność w Rosji dwóch generacji interpretujących historię. W okresie jelicynowskim dominował pogląd o „wyższości teraźniejszości w stosunku do przeszłości”. Natomiast w okresie putinowskim obowiązywał, i nadal obowiązuje, dogmat totalnej ciągłości, w której muszą się połączyć wszystkie historyczne wartości: carskie, radzieckie i „demokratyczne”. Rozdział napisany przez Barynkina zamyka drugą część książki.

Trzecia część tej pożytecznej polsko-rosyjskiej publikacji składa się z ośmiu rozdziałów. Autorką pierwszego z nich jest Justyna Bokajło, która podjęła się oceny roli Unii Europejskiej w procesach globalizacji. Temat nie

jest łatwy, głównie ze względu na rozległość problematyki. Bokajło w swoim opracowaniu skonkretyzowała go więc na wskazaniu dryfu ładu instytucjonalno-ekonomicznego w kontekście anomii i kryzysowych momentów „Czarnego Łabędzia”. Jednym z podsumowujących ustaleń stało się stwierdzenie, że Rosja dostrzega w Chinach kluczowego partnera dlatego m.in., że jest uzależniona od chińskiego potencjału technologicznego (s. 325).

Mało optymistyczne są z kolei rozważania i konkluzje innego badacza, Józefa M. Fiszera, poświęcone procesom integracji i dezintegracji europejskiej. Swoje refleksje Fiszer rozpoczął od wyrażenia rozczarowania, gdyż nie ziściła się nadzieja, iż „wraz z upadkiem komunizmu rozpocznie się nowy etap w dziejach Europy i świata, że wraz z postępującą integracją i globalizacją będzie umacniał się pokój i bezpieczeństwo między narodami i państwami” (*Procesy integracji i dezintegracji europejskiej*, s. 331). A w rzeczywistości stało się wręcz przeciwnie – świat okazał się areną zjawisk przeciwnych wobec pokładanych nadziei.

Rozdział trzeci w tej części recenzowanej publikacji to tekst najbardziej obszerny (s. 355–410). Paweł Stawarz omówił w nim, i ocenił, ideę oraz rezultaty dotychczasowej polityki wschodniej Unii Europejskiej, próbując odpowiedzieć na pytanie dlaczego polityka wschodnia Unii Europejskiej nie przyniosła spodziewanych rezultatów. Zweryfikował hipotezę, według której jednym z powodów niepowodzeń idei partnerstwa wschodniego było silne przywiązanie do zasady *Russia first* (najpierw Rosja). Poza tym scharakteryzował trudności w relacjach z poszczególnymi podmiotami Wschodniego Partnerstwa. Stawarz konkluduje, że problemów jest wiele, nie tylko ze względu na różnorodność tych podmiotów, ale także z powodu braku konsekwencji ze strony Brukseli.

Polityka Unii Europejskiej wobec Federacji Rosyjskiej jest również przedmiotem rozważań Józefa Tymanowskiego, który słusznie twierdzi, że Rosja jest jej najważniejszym wschodnim partnerem. Z zastrzeżeniem, że niestety od 2022 r. trudno już mówić o jakimkolwiek partnerstwie, a raczej wypada podkreślać wrogość. Pewne przesłanki co do zmiany charakteru wzajemnych relacji odnajdujemy w prezentacji czynników geopolitycznych między Rosją a Unią Europejską. Autor zwrócił ponadto uwagę na zmianę nastawienia społeczeństwa rosyjskiego w odniesieniu do Europy Zachodniej. W pierwszej dekadzie XXI w. pozytywną opinię wobec UE wyrażało 70 proc. Rosjan, natomiast po aneksji Krymu nastąpiło odwrócenie proporcji – w 2015 r. negatywny stosunek do UE deklarowało 71 proc.

ankietowanych (s. 436), co głównie wiązało się z sankcjami ze strony Unii Europejskiej.

Przedmiotem analiz zawartych w książce stał się także brexit Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej z Unii Europejskiej oraz jego najważniejsze przyczyny, o których pisze Tomasz Grzegorz Grosse. Przedstawił on stanowisko rządów konserwatywnych w Polsce po 2015 r. co do kwestii przyszłego modelu ustrojowego Unii. Strona polska wielokrotnie sprzeciwiała się kierunkom rozwoju w politykach unijnych, które według opinii rządzących nie były zgodne z narodowymi interesami, bądź były niepopularne w polskim społeczeństwie. Autor podkreślił, że polska wizja przyszłości Unii Europejskiej nie pokrywa się z preferencjami polityków niemieckich i francuskich.

Alexander Izotov z kolei podjął się opracowania zagadnienia wyjątkowo obszernego w szkicu *Między dziedzictwem historycznym a pragnieniem odgrywania globalnej roli w świecie: polityka rosyjska w przestrzeni postradzieckiej i stosunki z Unią Europejską – rozpatrując je na kilku płaszczyznach*. Nawiązywanie do globalnych tradycji ZSRR powszechnie kojarzy się negatywnie nie tylko w Polsce, ale głównie w państwach wyzwolonych spod władzy komunistów. W rozdziale zostały przytoczone liczne fakty i opinie przemawiające za tezą autora, że kontakty „Wschód–Zachód” cechuje systemowy i głęboki kryzys, szczególnie po 2014 r. Nie tylko Ukraińców może niepokoić fakt, że „We wszystkich czterech koncepcjach rosyjskiej polityki zagranicznej przyjętych w XXI wieku (2000, 2008, 2013, 2016) przestrzeń byłego ZSRR zajmuje pierwsze miejsce wśród regionalnych priorytetów” (s. 462). Zarówno w Polsce, Europie i niemal wszędzie, poza Rosją, takie podejście kojarzy się z neoimperializmem, nie tylko programowym, ale wręcz militarnym. Moskwa słuszność tej oceny potwierdziła w praktyce, dokonując agresji na Gruzję w 2008 r., na Ukrainę w 2014 r., następnie w 2022 r., ale także utrzymując tzw. zamrożone konflikty i stosując rosyjski wynalazek, tj. działania hybrydowe (Walerij Gierasimow). To głównie z powodu neoimperialnej polityki stosunki UE–Rosja zostały zawieszono „co nie miało precedensu od zakończenia zimnej wojny” – jak podkreślił autor tego rozdziału (s. 469). Zastanawiająca jest mało optymistyczna teza Izotova odnosząca się do „gry o sumie zerowej”. Nie ma on złudzeń, uznając za mało prawdopodobne polepszenie wzajemnych relacji i słusznie podkreśla występowanie takich negatywnych zjawisk jak brak wzajemnego zaufania i tzw. „łagodnego odstraszenia” ze strony Unii Europejskiej.

Prawo humanitarne to jedno z największych osiągnięć cywilizacyjnych najnowszych czasów, warto więc popularyzować dokonania w tym dziedzinie. Przykłady współpracy polsko-rosyjskiej na tym polu przedstawiła Inna Orlova (*Podstawa prawna współpracy humanitarnej Rosji i Polski*). Najbardziej istotnym dokumentem odnoszącym się do tego problemu jest umowa między rządem Federacji Rosyjskiej a rządem Rzeczypospolitej Polskiej o grobach i miejscach pamięci ofiar wojen i represji. Autorka zwróciła jednak uwagę, że strony polska i rosyjska odmiennie rozumieją wymowę tego porozumienia. Warto wspomnieć o pomyślnych początkach tej współpracy nawiązanej po 1990 r. Jej rezultatem było udostępnienie przez stronę rosyjską m.in. dokumentów dotyczących zbrodni katyńskiej oraz innych materiałów w sprawie prześladowań Polaków. Za zgodą rosyjskiej Prokuratury Generalnej polska Wojskowa Komisja Archiwalna (WKA) pod kierownictwem płk. Jana Pięty uzyskała zgodę na kopiowanie dokumentów „Specjalnego Archiwum” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyjskiej. Sporządzono wtedy kopie dziesiątek tysięcy stron dokumentów, które przechowywane są w Centralnym Archiwum Wojskowym w Rembertowie k. Warszawy. Materiały źródłowe otrzymane od WKA ułatwiały prowadzenie Ministerstwu Spraw Zagranicznych negocjacji z przedstawicielami Federacji Rosyjskiej w sprawie rekonstrukcji cmentarzy polskich w Rosji¹. Uwzględniając istniejącą sytuację międzynarodową, rozpatrywaną w kontekście zbrojnej agresji Rosji na Ukrainę, trudno zgodzić się z wywodami autorki, że „współpraca między Polską a Rosją stopniowo instytucjonalizuje się i obejmuje wiele obszarów działalności publicznej, a dialog rosyjsko-polski ma coraz bardziej wielopoziomowy charakter” (s. 484).

Książkę zamyka rozdział *Świat, Europa, Polska – następstwa koronawirusa* napisany przez Tadeusza Klementewicza. Zwrócił on uwagę na iluzję, fałszywe przekonanie, któremu ulegamy w przekonaniu, że „człowiek już na zawsze zrzucił jarzmo przyrody”. Współcześnie ludzkość – zdaniem badacza – utknęła w nowej pułapce, która ma trzy cechy charakterystyczne. Odnoszą się one do nadmiernej eksploatacji światowego ekosystemu przez industrialną gospodarkę w formie wolnorynkowego kapitalizmu oraz do konieczności współdziałania ponadnarodowej wspólnoty w zakresie

1 Zob. Wojskowa Komisja Archiwalna, [dostęp online: 27 IV 2023]: <<https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/wojskowa-komisja-archiwalna-2020-01-17-c74v/>>.

wprowadzania korzystnych zmian. Wyjście z pułapki wymaga zainwestowania ogromnych środków w rozwiązanie globalnych problemów: surowcowego, energetycznego, żywnościowego, ochrony lasów oraz zasobów słodkiej wody. Klementewicz zauważa, że jedynym lekarstwem na te kwestie jest „dobrobyt bez wzrostu”. I dalej uzasadnia: „W świecie bez pandemii nie może obowiązywać dogmat o prymacie gospodarki, napędzanej potrzebą pokonywania bariery popytu [...]. Skutki procesów gospodarczych sięgają dalej niż wymiana rynkowa, zwłaszcza pieniężna: to głównie koszty środowiskowe, nie uwzględnione w cenie produktów” (s. 491). Zwraca poza tym uwagę na współczesne zagrożenia globalne. Konkluzja, do której dochodzi, raczej nie rokuje wielkich nadziei. Niemniej pewną szansę na ograniczenie tych niebezpieczeństw Klementewicz dostrzega w utworzeniu nowego ładu, który powstałby dzięki wysiłkowi i solidarności ponadnarodowej wspólnoty potrafiącej zrezygnować z egoizmu na rzecz współpracy.

Publikację zamykają noty o autorach.

Książka jest oryginalnym i wartościowym osiągnięciem. Została starannie przygotowana pod względem redakcyjnym i wizualnym, z dyskretnie zaznaczonymi barwami narodowymi obu państw na okładce, także grafiką starego kontynentu. Opracowanie to można zalecać politykom oraz – jako lekturę – studentom takich kierunków jak bezpieczeństwo narodowe, stosunki międzynarodowe i politologia, a również z innych obszarów humanistyki i nauk społecznych.